

SLAVISTICA

ПРАЦІ ІНСТИТУТУ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА
Української Вільної Академії Наук
за редакцією Я. Б. Рудницького
Ч. 3.

І В А Н С И Д О Р У К

ПРОБЛЕМА
УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКОЇ
МОВНОЇ МЕЖІ

а д о м Т - в а П р и х и л ь н и к і в У В А Н

б у р г

1 9 4 8

SLAVISTICA
III

SLAVISTICA
ABHANDLUNGEN DES INSTITUTS FÜR SLAVISTISCHE
FORSCHUNG DER UKRAINISCHEN FREIEN AKADEMIE
DER WISSENSCHAFTEN
herausgegeben von J. B. Rudnyc'kyj
Nr. 3.

IVAN SYDORUK

**Das Problem der ukrainisch-weißruthenischen
Sprachgrenze**

A u g s b u r g

1 9 4 8

Verlag des Vereins der Freunde der Ukrainischen
Freien Akademie der Wissenschaften

SLAVISTICA

ПРАЦІ ІНСТИТУТУ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА
Української Вільної Академії Наук
за редакцією Я. Б. Рудницького
Ч. 3.

ІВАН СИДОРУК

**Проблема українсько-білоруської
мовної межі**

А в г с б у р г

1948

Накладом Товариства Прихильників Української
Вільної Академії Наук

Основоположник української діалектології К. П. Михальчук своєю картою української мовної території з 1871 р.¹⁾ поставив проблему українсько-білоруської мовної межі, яка, не вважаючи на те, що з того часу минуло вже три чверти століття — на жаль — і досі остаточно й однозгідно не розв'язана.

В чому лежить трудність цієї проблеми? Невже тільки в тому, як каже Ю. Тарнацький²⁾, що українці хотіли б бачити цю межу посуненою якнайдалі на північ, а білоруси — на південь?

Справа, очевидно, не в політичних амбіціях — хоч вони часом грають неабияку роль³⁾ — а в відсутності солідних дослідів, яких вимагає перехідна смуга мішаних говорів між близько спорідненими мовами, та брак згоди дослідників на *unum principium divisionis*.

А тимчасом наші селяни без труднощів відрізняють мову своїх північних сусідів — „литвинів“, орієнтуючись тільки за „цеканням“ і „дзеканням“. Тимто, досліджуючи ці говори, в сумнівних випадках не слід нехтувати й свідомістю населення. Правда, *in natura saltus non datur*, життя не любить строго-логічної сегрегації, якої прагне наука, й у терені не знайдемо різкої межі, а тільки повільний перехід одного говору в другий, або навіть порозкидувані острівки в сумежній смузі. Це, звичайно ускладнює нашу проблему. Проте справа українсько-білоруської межі не така вже безнадійна. Вона вимагає

¹⁾ Пор. бібліографію наприкінці праці.

²⁾ *Studia porównawcze nad geografią językową (Polesie — Mazowsze)*, Варшава 1939, ст. 2.

³⁾ Ілюстрацією такого ставлення до цієї проблеми може бути яскраво-тенденційна „Етнографічна Карта Беларусі“, опрацьована В. Русеком і А. Жуком, а видана „Беларускім (Крывіцкім) Культурна-Прасветным Таварыствам ім. Др. Фр. Скарыны“ (Прага, 1942); на цій карті південна межа білорусів сягає по Володаву, Сарни, доходить до лінії за 34 км (!) від Києва та до Конотопа, а число білоруського населення досягає 24 мільйонів (!).

тільки сумлінного досліду усїєї переходової смуги, великої об'єктивності, а що найважливіше — слухного та одного критерія поділу.

Між українською й білоруською мовною територією віками витворювалася смуга перехідних говорів, а поодинокі українські й білоруські мовні прикмети співіснують на цьому терені, а часом перехрищуються. Так, північна межа українських дифтонгів сягає по Гродно, Лїду та Мєнськ, а південна межа білоруської редуції ненаголошених голосних доходить по Грубешів, Луцьке й Рівне¹⁾. Очевидно, що ближче до білоруської мовної території, то більше цих прикмет, і навпаки.

Українських мовних прикмет в півд.-зах. білоруських говорах і білоруських в північно-українських так багато, що Н. М. Дурново, Н. Н. Соколов і Д. Н. Ушаков у своїй праці „Опытъ діалектологической карты русскаго языка въ Европѣ“ ділять усю білоруську мовну територію на два наріччя: півд.-західне й півн.-східне, беручи за критерій поділу, крім різних типів „акання“, ще наявність або відсутність українських прикмет в білоруській мові²⁾, а Я. Станкевіч³⁾ натомість частину говорів північно-українських, через наявність у них білоруських інновацій, вважає попросту в їх давнім підкладі за білоруські.

Справа трохи перебільшена, бо цих інновацій не так уже й багато і не всі вони сягають аж по Грубешів, Луцьке й Рівне, а перехідна смуга в своєму найширшому місці має заледве 60 км. Проблема підкладу (субстрату) — дуже релятивна і вона завжди лишається тільки гіпотезою. З такою ж самою слушністю можна б уважати, що говори по Гродно, Лїду та Мєнськ в їх давнім підкладі були українські. П. Бузук⁴⁾, напр., каже так про ті перехідні говори: „Коли б на території цієї переходової смуги, через які-небудь політичні та економічні

¹⁾ Вє. Ганцов, Діалектологічна класифікація укр. говорів. Записки Іст.-Філ. Від. ВУАН, т. IV і L. Ossowski, Zagadnienie jezykowe Polesia, Warszawa, 1936, ст. 3f і карта No. 1.

²⁾ Op. cit., ст. 52 f.

³⁾ Stan badan nad klasyfikacja dialektow jn3. biaroruskiego, Balticslavica, т. II, Вільна 1936, ст. 125.

⁴⁾ Взаємовідносини між українською та білоруською мовами, (Методологічний нарис). Записки Іст.-Філ. Від. УАН, т. VII-VIII, Київ 1926, ст. 425. Його ж: Спроба лінгвістичнає географії Беларусі I/1, Мєнськ 1928, ст. 4.

умови утворилась би окрема держава, це, мабуть, об'єднало б танож і ці переходові діалекти в окрему мову, напр., у яку-небудь поліську. Але ж такої „поліської“ мови покищо нема, а є все таки окремі українська та білоруська мови, бо об'єднавчі державні та культурні чинники з'явилися зовсім в інших місцях; концентрація українських та білоруських говорів, себто їх тяжіння до цих центрів, відбулось так, що поліські говори розділились поміж обома мовами“. Таку можливість можна собі й справді уявити. Але така мова була б, мабуть, досить нещасливим утвором, який мусів би був шукати синтези між двома мовними системами, українською й білоруською, що якраз в ділянці звучні цілком протилежні.

Отже смуга цих переходових говорів під впливом сусідніх мов з часом внутрішньо кристалізується біля українського або білоруського мовного пня. На думку Л. Осоевського¹⁾ рішальний вплив мали тут остаточно три явища:

1. Акання — себто білоруська вимова в переднаголосовій позиції праслов'янських *o*, *e*, *ъ*, *ь*, як *a*, а це сталося на тлі редукції ненаголошених голосних. Напр., *вада*, *нясу*, *сянцо*, *цямнець*.

2. Ікання — себто перехід на українському ґрунті праслав'янських *o*, *e* в секундарно-замкнених складах (після занепаду слабких ірів). Цей перехід попередило постання українських двозвуків *yo*, *ye*, в яких складотворчим був другий компонент. Артикуляція їх пересунулася до переду усної порожняви, через це вони перейшли таку еволюцію з архаїчного *куот* до типово українського *кіт*: *куот* > *кует* > *кіет* > *к'іет* > *к'юот* > *к'іт*.

3. Врешті з первісної т. зв. півпал'ятальної вимови праслов'янських сполук: *приголосний* + *i*, *e* розвинулися дві, цілком протилежні інновації, — ствердіння цієї групи в українських говорах і зм'якшення — в білоруських. В зв'язку з першим явищем голосні *i*, *u* перемішались і згодом утотожнилися в один звук *и*, в зв'язку з другим розвинулося т. зв. „цекання“ й „дзекання“ себто перехід півпал'ятальних *t*, *d* в зовсім пал'ятальні *ц^в*, *дз^в*. Отож українським словам:

¹⁾ Op. cit., ст. 5 ff.

ходити, сила, зима, нива, липа, бич... ідете, село, земля, нема. поле, весна... відповідають білоруські: ходзіці, сіла, зіма, ніва, ліпа, біч... ідзецце, село, земля, нема, поле, весна... всюди з м'яким приголосним перед і, е. Останнє явище — це інновація двобічна, вона нова і в українській і в білоруській мовах — тоді, коли при більшості інших явищ інновації однієї мови відповідає архаїзм другої, напр. „аканню“ — інновації білоруської мови відповідає „окання“ — архаїзм української мови і т. д.

Далі — інновація ця має в собі розвиткові тенденції цілком протилежні, бо українська тверда вимова вищезгаданих сполук — це результат асиміляції голосного до приголосного, а білоруська м'яка вимова навпаки — приголосного до голосного, напр.: прасл. *сѣдинъ* > укр. *один*, а білор. *адзін*. На українському ґрунті найперше тратить палятальність праслов'янське півпалятальне *дʰ*, а вже під впливом твердого *д* обнижується артикуляція голосного *і*, який переходить в *и*. В білоруській мові навпачний процес: там змінюється не голосний, а півпалятальний приголосний *дʰ* в цілком палятальний звук *дзʰ* під впливом голосного *і*. На думку Л. Оссовського, ані українська тверда вимова — всупереч О. Н. Сиявському¹⁾, ані білоруська м'яка — всупереч О. Шахматову²⁾ не первісні.

А тепер трохи про географію цих трьох явищ.

„Акання“ не поширилося в усіх говорах, де виступає білоруська редукція ненаголошених голосних; воно зазедве ввійшло в північно-східній кут колишнього польського Полісся.

Так само „ікання“ (чи тенденції, що прямують до нього) не обняло усього простору з українськими двозвуками; воно навіть ніде не перейшло північних меж Полісся, — так, що ці об'єкти навіть ніде навіть не забулися. Тимчасом українська тверда та білоруська м'яка вимови відповідників праслав'янської сполуки приголосний + *і, е* — не тільки ввійшли на простір Полісся, але всюди одно з одним перехрищуються, місцями (у східній частині) на досить великому просторі. Таким робом,

¹⁾ Фонетична контрверса. Записки Іст.—Філ. Від. ВУАН, т. XIII—XIV, ст. 266f.

²⁾ Wie im Kleinerussischen die Palatalisation der Consonanten vor *e* und *i* verloren ging. AfsIPh. т. XXV, ст. 222ff.

між говорами з м'якою й „акаючою“ вимовою, з одного боку, та говорами з твердою й „ікаючою“ з другого — витворилася вузька смуга перехідних говорів, на якій формується поволі українсько-білоруська мовна межа.

Тому й не диво, що за вирішальний критерій для визначування мовної межі Е. Карський, П. Бузук¹⁾ і Л. Оссовський загально визнали тверду—як українську й м'яку—як білоруську вимову вище обговорених груп, як явища не архаїчного, а нового в обох мовах. „Акання“ відсунено на дальший плян, а „ікання“ взагалі ніколи не брано під увагу.

А тепер дозволю собі навести погляд Е. Карського— найкращого знавця білоруської мови, на критерії, якими він користувався при викреслюванні українсько-білоруської мовної межі, яку більшість кращих дослідників цього питання повторила на своїх картах з незначними тільки змінами. Він каже так: „Малорусская рѣчь представляеть много сходства съ бѣлорусской въ звукахъ, формахъ й словарѣ, такъ что для лицъ, не знакомыхъ научнымъ образомъ съ темъ и другимъ нарѣчьемъ, розграниченіе бѣлорусовъ и малорусовъ на первый взглядъ кажется затруднительнымъ. Это затрудненіе увеличивается еще отъ того, что смѣшанные сѣверномалорусскіе говоры иногда знаютъ *дз* вм. *д* мягкого, *ц* вм. *т* мягкого, *р* твердое, что нѣкоторымъ кажется, въ данномъ случаѣ типичной бѣлорусской чертой. Но дѣло въ томъ, что *р* твердое вм. мягкого спорадически (?—І.С.) встрѣчается во всѣхъ сѣверно-малорусскихъ говорахъ; остается *дз* и *ц* мягкое вм. *д* и *т* мягкихъ, но и они не типичны, такъ какъ въ каждомъ отдѣльномъ случаѣ могутъ быть объяснимы, какъ заимствованія малорусами у бѣлорусовъ. Правда, малорусы очень не любятъ дзекающаго произношенія; в своихъ насмѣшкахъ надъ бѣлорусами они подчеркиваютъ именно эту черту: „хѣба лихо возьме литвина, щобъ він не дзекнувъ“. Единственно вѣрнымъ критеріемъ, по моему мнѣнію, для различенія малорусовъ отъ бѣлорусовъ въ этихъ смѣшанныхъ говорахъ служитъ,

¹⁾ Взаємовідносини між українською та білоруською мовами, (Методологічний нарис). Записки Іст.—Філ. Від. УАН т. VII-VIII, Київ 1926, ст. 425. Його ж: Спроба лінгвістичнае географіі Беларусі I/І, Менськ 1928, ст. 5, 34f, особливо 91f.

кромѣ чисто антропологическихъ особенностей (до настоящего времени не вполне выясненныхъ), а затѣмъ быта, то или другое *произношеніе* общерусскихъ *е* и *и*, а в связи съ ними и *предшествующихъ* имъ *согласныхъ*: у бѣлоруссовъ эти звуки (или ихъ замѣнители) всегда мягки, вследствие чего они смягчаютъ предшествующіе имъ согласные, тогда какъ у малоруссовъ эти звуки всегда тверды. Бѣлорусъ скажетъ: *ведзешъ, милы, бици*, а малорусъ — *вэдэшъ, мылы, быты*. Понятно, что малоруссы не знаютъ и *дз—ц* мягкихъ въ положеніи передъ общерусскими *е—и* и ихъ замѣнителями, но въ смѣшанныхъ сѣверно-малорусскихъ говорахъ извѣстны *дз* и *ц* мягкіе передъ *є* и *і* изъ общерусского ѣ, которые у малоруссовъ смягчаютъ предшествующіе имъ согласные напр., *дзівуля, дзєвчина*; возможны *дз* и *ц* мягкіе у нихъ еще на концѣ передъ стариннымъ ъ: *ходиць*. Еще въ смѣшанныхъ говорахъ слѣдуетъ обращать вниманіе на то, есть ли въ нихъ *аканье*, т. е. произношеніе, въ родѣ *вада, нясу*, или нѣтъ; акаютъ только бѣлоруссы. Такимъ образомъ при разграниченіи бѣлоруссовъ и малорусовъ слѣдуетъ обращать вниманіе на произношеніе общерусскихъ *е* и *и*; бѣлоруссы никогда не произносятъ ихъ твердо, кромѣ несколькихъ отдѣльныхъ словъ (*сэрцэ, уздэчка*, формы на *-эй* въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ, какъ *злэй*). Если при этомъ еще окажется *дз* и *ц* мягкое и *р* твердое, то говоръ, несомненно бѣлорусскій хотя бы остальные черты и были малорусскія, напр. дифтонги *уо, юо, іе*, появленіе *у* на мѣстѣ *о* (и *очум*) и под.“¹⁾

Щодо твердого *р*, то Карський цілковито помиляється, беручи його до уваги як додатковий критерій поділу. Усе Полісся, Підляштя, Холмщина, Волинь і майже ціла Галичина та Закарпаття (за виїмком гуцульського,

¹⁾ этнографическая карта бѣлорусского племени. Труды комиссіи по изученію племенного состава населенія Росіи. 2. Петроград 1917, ст. 121. Раніш трохи інакше про це в: „Къ вопросу объ этнографической картѣ бѣлорусскаго племени. Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Импер. Акад. Наукъ, т. VII/3, Петербургъ 1902, ст. 224f; Бѣлоруссы I, Вильна 1904, ст. 10f; Къ вопросу о разграниченіи русскихъ нарѣчій. Труды XII. Археологического Съѣзда въ Харьковѣ 1902, т. II, Москва 1905, ст. 433f.

бойківського й середньо-закарпатського говору) вимовляє *p* твердо¹⁾.

Треба підкреслити слухну заввагу Карського про звертання уваги на антропологічні окремішності і побут. На жаль, і далі тут велика ще прогалина, хоч М. Бюргенер²⁾ подає децю й про це.

Цікаве буде для нас спостереження, яке зробив Ю. Обрембський³⁾, в своїх етно-соціологічних дослідях. Він стверджує, що населення Полісся досконало розуміє різницю твердої і м'якої вимови (про це ж саме свідчить і заввага Карського про „дзекання“!) і зовсім добре ділить себе на етнічні групи. І. Оссовський підкреслює те найсильніше слухове вражіння твердої й м'якої—цілком протилежної вимови, з якою в'яжеться — навіть у неможовознавців, що там побували — поняття про українську тверду-, а білоруську м'яку вимову. Мої власні досліді в терені переконали мене, що в мовній свідомості українського поліщука уява про білоруську мову в'яжеться передусім із „цвканням“ і „дзеканням“, як явищем цілком чужим його власній звуковій системі.

Проте на самому узмежжі бувають випадки, коли тверда українська й м'яка білоруська вимови перехришуються в поодиноких словах в тієї самої людини. Це є — так би мовити — той стичний пункт двох мов, де мовну приналежність даної одиниці не так вже й легко визначити навіть для мовознавця. Цікаві приклади цього подає Оссовський⁴⁾. Він бачить в основному три можливості такого схрищення, а саме:

1. Говори, в яких сполуки: *приголосний + i, e* — всюди, як в українській мові тверді, за виїмком групи *л^o + i, e*, м'якої, як і в білоруській. Це тип: *ходилил*.

2. Говори, в яких групи: *приголосний + i* як в білоруській м'які, а *приголосний + e* — (виїмок сполука *л + e*) — тверді, як в українській. Це тип: *ходзіте*.

¹⁾ Яр. Рудницький, Нарис української діалектології, Авґсбург, 1946, ст. 7; І. Зілинський, Карта українських говорів (з поясненнями), Варшава 1933.

²⁾ Pripet — Polessie, Gotha 1939.

³⁾ Problem etniczny Polesia. „Sprawy Narodowosciowe“ т. X, No. 1—2, Варшава 1936, ст. 4 f, 12 ff.

⁴⁾ Op. cit., ст. 9 ff.

3. Говори, в яких сполуки: *приголосний* + *i*, *e* — як в білоруській м'які, за виїмом груп губні + *e*, твердих, як і в українській. Це тип: *цєпер*.

Аналізуючи ці схрещення із становища генези української твердої й білоруської м'якої вимови, Оссовський доходить до переконання, що тип: *ходили* — це український, а типи: *ходзіте*, *цєпер* — білоруські. Тому що в українській мові твердий приголосний обнижує вимову голосних *i*, *e*, то нічого дивного, що саме в групі $л^o + i, e$ ця зміна не наступила, бо звук $л^o$ має вже в своїй артикуляції пал'ятальний елемент, і тому він не міг спричинити обниження *i*, *e*, а тим самим і переходу *i* в *и*¹⁾. Отже процес постанови твердої вимови, що охоплює всі сполуки *приголосний* + *i*, *e*, за виїмком групи $л + i, e$ виступає тут у своїй найархаїчнішій формі. Пізніший перехід м'якого $л^o + i, a$ в тверде $л + u, e$ — це вже, мабуть, тільки асиміляція тої виїмково м'якої групи до загально твердої української системи. Отже говори із схрещенням українсько-білоруським типу *ходили* треба визнати за українські.

Коли ж білоруська м'яка вимова постала як результат зм'якшувального впливу голосних *i*, *e* на попередні тверді приголосні, то нічого дивного, що це наступило найперше перед голосним *i*, вже потім перед *e*, тому що *e* в зв'язку з своєю нижчою артикуляцією від *i* має меншу силу пал'яталізаційного впливу на приголосні, як *i*. Та врешті решт найпізніше наступило зм'якшення усієї групи в сполуках *губні* + *e*, тому що губні приголосні не підлягають сильному м'якшенню. Отже мішані говори українсько-білоруського типу *ходзіте*, *цєпер* треба зарахувати до білоруських, бо тут з черги білоруська тенденція до м'якої вимови вище згаданих сполук проявилася в своїй найчистішій і найпервісній формі.

Коли звернути увагу на слухові вражіння, яких знаємо від цих трьох українсько-білоруських схрещень, то висліди будуть назагал такі самі: при типі *ходили*

¹⁾ Правдивість спостереження Оссовського про натуру *ль* потверджують приклади з Кобрынського повіту: *ліс-ліси, лівий-лівшун* де ненаголошене *i* < *ъ* му сіло б перейти — як у всіх подібних випадках, за виїмком позиції перед *л* — в *e*, а далі в *и*, напр.: *дівка* — *дивки*. Точно про це в моїй дисертації: *Zur Laut- und Formenlehre der ukrainischen Mundart von N o b o s i l k y bei Kobryn...*, Wien 1945.

тільки трохи зазначається м'якість, загальне ж вражіння лишається таке, що говори цього типу тверді, так як при типі *цєпер* незначно відчуваємо його твердість, а м'яка вимова лишається як домінуюче вражіння¹⁾.

На основі цих міркувань Оссовський доходить до такого — шоправда надто вже звуженого — висновку про критерії поділу: „... o ile wogóle można pokusić się o wykreślenie granicy językowej ukraińsko-białoruskiej w postaci waziutkiego paska na tym obszarze gwar przejściowych, jakimi są gwary pn.-maloruskie i pd.-zach.-białoruskie, to granicą tą będzie izofona wymowy **ty, dy, sy, zy, ny, py, by, my, wy**, jako językowo ukraińskie j, i **t'i**, lub **c'i, d'i** lub **dz'i, s'i, z'i, n'i, p'i, b'i, m'i, w'i** jako białoruskie j“. „Але тут він робить мале застереження: Izofona **ty, dy, sy...** — **t'i** lub **c'i, d'i** lub **dz'i, s'i**,... nie dochodzi jednak bezpośrednio do zwartego obszaru języka polskiego, który od gwar z konsekwentnie przeprowadzonymi innowacjami białoruskimi i zwłaszcza ukraińskimi oddzielony jest wazkim pasmem gwar archaicznych silnie polonizujących się²⁾).

Варто ще згадати цікаві висліди його дослідів, які він подає в формі ізофон на карті з околиць Луни́нця. Так, ізофона бездзвінкості й дзвінкості (білор.: *дун, ба́нка* — укр. *дуб, ба́бка*) переходить найдалі на північ, далі менше-більше паралельно, біля 50 км на півн.-схід — від Луни́нця — ізофона „акання“ й „окання“; вже нижче, бо біля 36 км ізофона білор.: *юон, єна* — укр. *вуон, вона*, а біля 33 км на півн.-схід ізофона білор.: *нуос, куонь* — укр.: *ниес, києнь*. Далі йде велика прогалина і цілий сніп ізоглос вже на півд.-захід від Луни́нця, при чому ще $1\frac{1}{2}$ км на півн.-схід ізофона білор.: *дєнь* або *дзєнь* — укр.: *дєнь*, а вже на 7 км. на півд.-захід (ізофона) білор.: *одін* або *одзін* — укр. *один*; в цьому ж напрямі біля 10 км. ізофона білор.: *циєп, купциє*

¹⁾ Е. Карський зараховує тип *цєпер* також до білоруських, добачуючи в твердій вимові **п + е** зародок української прикмети в білоруській мові. Ор. cit. під 1), ст. 10 (13). Також П. Бузук — на слух — уважає тип *цєпер* за білоруський. Спроба... ст. 91 f.

²⁾ L. Osso m s k i, Zagadnienie językowe Polesia, Варшава 1936, ст. 12. Там також карти No. 1 і 3, про які мова нижче.

— укр. *цiп, купцi*, та біля 14 км — білор.: *ліпа, поле*— укр. *ліпа, поле*. Тут і там виступають ще маленькі острівці поодиноких мовних явищ. Загальний висідд: Лунинець лишає Осовський по білоруському боці — на мою думку — неслучно, бо все таки явища „дзекання“ не слід роздрібнювати на рефлекси перед *e* й *i*. Коли б уже на це пішло — тоді треба було б при поділі шукати середню математичну терену охопленого згаданими рефлексами.

Досить своєрідне становище займає в цій справі Ю. Тарнацький¹⁾. Його досліди Полісся спрямовані були на вишукування там мазурських словних впливів, яких на його думку — досить багато і то головно в ділянці будівництва, одягу та взагалі матеріальної культури. В більшості ці слова зводяться до позик з німецької мови, як от: *диль* з нім. *Diele*, *рама* < нім. *Rahme*, *дах* < нім. *Dach*, *фортка* < нім. *Pforte* (< лат. *porta*), *хварба* < нім. *Farbe*, *хвартух* < нім. *Vortuch*, *андарак* < нім. *Unterrock*, *картонель* < нім. *Kartoffel*, і т. д. Всі тут згадані „мазурські впливи“ на Поліссі виступають також і в українській літературній мові й вони могли, як це вказав Р. Смаль-Стоцький²⁾ дістатися до української мови безпосередньо з німецької. Отже треба було б їх ще раз сумлінно³⁾ перевірити і то в зв'язку з українською літературною мовою, при чому не треба б забувати, що українське і польське словництво мають чимало спільного.

Вислід праці Тарнацького такий, що Полісся складається з трьох центрів, з білоруського — на північному сході, з українського — на південному заході, а між них вбивається клином з північного заходу „підляське Полісся“, яке — як він сам підкреслює — з огляду на мазурсько-підляське словництво треба вже рахувати до поль-

¹⁾ *Studia porównawcze nad geografią językową (Polesie — Mazowsze)* Варшава. 1939.

²⁾ *Die Germanisch-deutschen Kultureinflüsse im Spiegel der ukrainischen Sprache*, Ляйпціг, 1942, ст. 92 ff.

³⁾ Наголошую слово „сумлінно“, бо як я вже це доказав у своїй дисертації (Ор. сіт. під 1 ст.12), *Einleitung* в словництві Тарнацького для самого тільки села Новосілки біля Кобриня — звідки я сам родом — аж 34 (!) помилки.

ського мовного центру¹⁾. Ясна річ, що такий підхід до справи не вияснює проблеми українсько-білоруської мовної межі, а якраз навпаки її притемнює.

А тепер кілька завваг до залученої на кінці карти „Українсько-білоруська мовна межа, в світлі дотеперішніх дослідів“. Там бачимо, що найдалі на північ висушена межа К. П. Михальчука з 1871 р., яка на заході доходить майже до Білостока і Слоніма, а звідтам на півд. схід до Прип'яті, здовж якої доходить вона до Дніпра, а ошісля здовж Дніпра і на висоті Мозиря повертає на схід і проходить менше-більше посередині між Новгородом-Сіверським і Стародубом. По правім боці Дніпра на південь, здовж тієї межі тягнеться пас перехідних говорів завширшки в найвужчому місці 12 км, в найширшому—60 км. Його значно звузила—на заході від 5 до 20 км, а на сході накреслила новий—в 1914 р. Московська Діалектологічна Комісія, в складі Н. Н. Дурново, Н. Н. Соколова й Д. Н. Ушакова, яка незначно скорегувала межу на користь українців, особливо в дельті між Прип'яттю та Дніпром. Ту саму границю повторив потім Дурново в 1927 р. Далі Е. Карський, російський академік білоруського походження, що все своє життя присвятив сумлінній студії білоруського народу, а свої досліді базував на величезних діалектичних матеріялах, значно поправляє Михальчука, найперше в 1903 р., а потім в 1917 р., на заході все на некористь українців, а на сході на нашу користь, наближуючись в бік Стародуба. А що межу Карського з 1903 р. повторює в 1923 р. Вс. Ганцов, а межу з 1917 р. в 1933 — І. Зілинський (незначно пересуваючи її тільки на заході—на північ від Луниця, а на сході по Стародуб, трактуючи ці поправки, як перехідний говір), я дозволю собі назвати тут ті місцевості, через які переходить ця межа, а саме: *Сураж, Страбля, Біловежа, Криниця, Шерешово, Пружани, Селець, Картузька-Береза, Косово-Запілля, Липське,*

¹⁾ Підляшшя, очевидно, він уважає мовно за майже вже цілковито засимільоване, дарма що польська урядова статистика з 9. XII. 1931 нараховувала ще там 48,9% українців. А статистика ця, щодо нас ніколи не була об'єктивна. Пор. В. Кубійович, Атлас України й сумежних країв, Львів 1937, 10. і 17. карта; I. Мірчук, Handbuch der Ukraine, Ляйпціг 1941, ст. 29.

Лунин, Лунинець, Турів, Петриків, Скригалово, Мозир, Скородне, Любеч, Рінки, Седнів, Хрінівка, Холм, а далі на північ від Новгороду Сіверського¹). Л. Оссовський в 1936 р. на заході незначно поправляє межу Карського, лишаючи по білоруському боці Лунинець, Давидгородок і Столин, далі приєднуючись до Бузукової лінії м'якої й твердої вимови (з 1928 р.), здовж якої до 17. IX. 1939 проходить політичний кордон між Советською Україною й Білоруссю. Отже це питання без додаткових теренових дослідів мусить покищо залишитися відкритим.

Між межею Михальчука та межею Карського чимала різниця і це нас не дивує, бо праці їхні ділить значний проміжок часу та досяги в дослідях. Всі інші дослідники не багато різняться в визначуванні цієї межі. Зовсім відокремлено стоїть і найбільше української мовно-етнографічної території займає межа Я. Станкевича з 1936 р. Я вже згадував про його схиблений підхід до справи при перегляді критеріїв. Його межа мало чим різниться від фантастичної „етнографічної“ межі Русека і Жука. Майже згідно з їхньою межею тепер Совети включили українське західне Полісся до Білорусі, хіба тільки на те, щоб навмисне посіяти незгоду ніж завжди заприятеленими з собою українцями і білорусами. Отак відділено політичними кордонами від материка чисто українські повіти, як Берестейський, південна частина Пружанського, Кобринський, Дорогичинський, Пинський, яких майже чисту українську мову я мав змогу сам перевірити і можу засвідчити оригінальними текстами²).

Ясна річ, що при визначуванні політичної границі нераз доводиться брати до уваги якісь господарчі або стратегічні моменти. Але в основі все таки мусить лежати мовно-етнографічний принцип, бо інакше може вийти такий абсурд, який стався тепер, коли майже півтора мільйона українців лишилися поза північною межею України.

¹) На тих теренах, де я сам досліджував цю проблему (Пружани, Картузька-Берега) я переконався, що межа Карського цілковито відповідає правді, щодо говорів і щодо свідомости населення. Сподіваюсь, що це спостереження правдиве для цілої його межі.

²) Порівняй тексти хоч би з моєї статті в "Часі" ч. 13 (130) з 28. III. 1948, „Як є насправду з тим Поліссям?“

Бібліографія

а) Українсько-білоруська мовна межа.

1. **К. П. Михальчук**, Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины. Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западнорусскій край, т. VII, Петербург 1872, ст. 483 ff + карта української мовної території з 1871.
2. **А. И. Соболевскій**, Очеркъ русской діалектологіи II. Бѣлорусское нарѣчіе. Живая старина, зшиток III/2, Петербург 1892, ст. 3 f.
3. **А. И. Соболевскій**, Опытъ русской діалектологіи, зшиток I. Нарѣчія великорусское, Петербург 1897, ст. 69 f.
4. **Е. Ф. Карскій**, Къ вопросу объ этнографической картѣ белорусскаго племени. Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наук, т. VII/3, Петербург 1902, ст. 224 ff.
5. **Е. Ф. Карскій**, Белоруссы, т. I, Вильна 1904, ст. 10 ff, з двома картами з 1903 р. (1. „этнографическая карта белорусскаго племени“, 2. „Белорусскіе говоры“).
Межу Карського повторили: Т. Д. Флоринскій, Славянское племя, Київ 1907, з картою з 1906 р. і Л. Нидерле, Обзореніе современнаго славянства, Петербург 1909, з картою. (Энциклопедія Славянской Филологіи II).
6. **А. И. Соболевскій**, О русскихъ говорахъ вообще и белорусскихъ говорахъ въ частности (По поводу книги проф. Е. Ф. Карскаго „Белоруссы, томъ I...“), Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наук, т. IX/2, Петербург 1904, ст. 14 ff.
7. **Е. Ф. Карскій**, Къ вопросу о разграниченіи русскихъ наречій. Труды XII Археологическаго Съезда въ Харьковѣ, т. II, Москва 1905, ст. 430 ff.
8. **Е. Ф. Карскій**, Къ вопросу о границе белорусскихъ говоровъ (По поводу ст. акад. А. И. Соболевскаго: „О русскихъ говорахъ вообще и белорусскихъ въ частности“), Русский Филологическій Вестникъ, т. LIII/1, Варшава 1905, ст. 54 ff.
9. **Н. Н. Соколовъ**, Определеніе и обозначеніе границъ русскихъ говоровъ, Труды Московской Діалектологической Комиссіи, зшиток I, Варшава 1908, ст. 10 f.
10. **Е. Т. Карскій**, Белоруссы, т. II/3, Варшава 1912, ст. 279 f.

Примітка: Из-за недостачи черенокъ ѣ заступлено через е.

11. **І. Зіличський**, Проба упорядкування українських-говорів, Привіт І. Франкови в сороклітє його письменської праці (1874-1914), Літературно-Науковий Збірник, Львів 1914, ст. 334 ff., особливо ст. 343 ff., 363 ff. Також як окрема відбитка.
12. **Н. Н. Дурново, Н. Н. Соколовъ, Д. Н. Ушаковъ**, Опытъ диалектологической карты русскаго языка въ Европе, Труды Московской Диалектологической Комиссии, зшиток V, Москва 1915, з трьохбарвною картою східньослов'янської мовної території з 1914 р. Та сама, тільки однобарвна карта у Dm. Zelenin, Russische (Ostslawische) Volkskunde, Берлін-Лайпніг 1927, (-Grundriß der slawischen Philologie und Kulturgeschichte, т. III.)
13. **Е. Т. Карскій**, этнографическая карта белорусскаго племени, Труды комисси по изучению племенного состава населения России 2, Петербург 1917, ст. 12 ff + карта. Нове видання там само, 1918.
14. **Вс. Ганцов**, Характеристика поліських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку, Записки Історично-Філологічного Відділу Всеукраїнської Академії Наук, т. II-III, Київ 1923, ст. 116 ff.
15. **Вс. Ганцов**, Діалектологічна класифікація українських говорів, Записки Історично-Філологічного Відділу Всеукраїнської Академії Наук, т. IV, Київ 1923, ст. 80 ff. Також як окрема відбитка з двобарвною картою („Діалектологічна карта України“).
16. **Vs. Hancov**, Das Ukrainische in neuren Darstellungen russischer Mundarten, ZfslPh, II, 213 ff., III, 202 ff., IV, 1 ff.
17. **П. Бузук**, Взаємовідносини між українською та білоруською мовами (Методологічний нарис), Записки Історично-Філологічного Відділу Всеукраїнської Академії Наук, т. VII-VIII, Київ 1926, ст. 424 ff.
18. **П. Бузук**, Становища беларускай мовы сярод інших славянскіх мовау. Прады академічнае конфэрэнцыі па рэформе беларускаго правапісу і азбукі. Інстытут Беларускае Культуры, Менськ 1927, ст. 75 ff.
19. **Н. Дурново**, Введение в историю русскаго языка I, Берно 1927, з 4-ма картами (східньослов'янський, білоруський, російський і український мовний простір).
20. **П. Бузук**, Спроба лінгвістычнае географіі Беларусі. ч. I. Фонэтыка і морфолёгія. Зшиток I. Гаворкі Цэнтральнае і Усходняе Беларусі і суседніх мясцовасьпай Украіны і Вялікарасіі у першай чверці XX в., Менськ 1928, ст. 5, 34 ff, особливо 91 t., з залучених карт особливо №. 1. і №. 7.
21. **Вс. Ганцов**, Діалектичні межі на Чернігівщині (Чернігів і північне Лівобережжя), Київ 1928, ст. 262 ff.
22. **П. Бузук**, Да характэрыстыкі дыялектаў паўднева-беларускіх і пераходных да українскіх (Гутаркі паўдневай часьціны БССР), Sveslavienski Zbornik, Загреб 1930.
23. **Wl. Kuraszkiwicz**, Z badan nad gwarami polnocno-maloruskiemi, Rocznik Slawistyyczny, т. X, Краків 1931.

24. **І. Зілинський**, Карта українських говорів з поясненнями, Праці Українського Наукового Інституту, т. XIV/3, Варшава 1933, з картою.
25. **J. Stankiewicz**, Stan badan nad klasyfikacją dialektów języka białoruskiego, Balticoslavica, т. II. Вільна 1936, ст. 123 ff., з картою білоруських діалектів.
26. **J. Obrebski**, Problem etniczny Polesia, Sprawy Narodowosciowe, т. X., No. 1-2, Варшава 1936, ст. 4 ff., 12 ff., 16.
27. **L. Ossowski**, Zagadnienie jezykowe Polesia, Komisja Naukowych Badan Ziemi Wschodnich, Варшава 1936, 13 ст. + 3 карти (1. Mapa pogranicza jezykowego ukraińsko-białoruskiego; 2. Mapa jezyko wa polnocno-wschodniej czesci Polesia polskiego; 3. Ukraińsko-białoruska granica jezykowa w swietle dotychczasowych badan).
28. **L. Ossowski**, O zagadnieniu ukraińsko-białoruskiej granicy jezykowej. (Stan badan 26. II. 1936), Sprawozdania z posiedzen Komisji Jezykowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, т. II, Варшава 1936, ст. 1 ff + карта як під 27., No. 3. + бібліографія.
29. **L. Ossowski**, Nowsze i starsze związki Polesia polskiego z Wolyńniem i Czarna Rusia, „Polono-Slavica“ ofiarowane Prof. Dr. H. Ulaszynowi przez Kolo Slawistow Studentow Uniwersytetu Poznanskiego im. J. Baudouina de Courtenay, ст. 58 ff.
30. **П. Бузук**, З лінгвістичних розкопн на Білорусі, Записки Істо-рично-Філологічного Відділу Всеукраїнської Академії Наук т. XIII-XIV, стор. 277 ff.
31. **В. Zaborski**, Rozmieszczenie ludności według języka i wyznania na Polesiu, Варшава 1936.
32. **J. Tarnacki**, Podział jezykowy Polesia na podstawie faktów leksykalnych, Варшава 1936.
33. **J. Tarnacki**, Słownictwo polskie na Polesiu, Sprawozdania z posiedzen Komisji Jezykowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego т. XXX/I, Варшава 1937.
34. **Яр. Рудницький**, Рецензія на працю Л. Оссовського, Zagadnienie jezykowe Polesia, Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів 1937, ст. 321 f.
35. **J. Tarnacki**, Studia porownawcze nad geografia wyrazów (Polesie-Mazowsze), Biblioteka Prac Filologicznych, т. II., Варшава 1939, 101 сторінка + мовний атлас. (В тексті мої етнографічні рисунки хати з Новосілок і господарського знаряддя з Павлополя. І. С.),
36. **L. Ossowski**, Terminologia wodna Polesia, Communications et Rapports du 3-me Congrès International des Slavistes, т. II, Београд 1939.
37. **Ів. Sydoruk**, Zur Laut- und Formenlehre der ukrainischen Mundart von Novosilky bei Kobryn und einigen Nachbardörfern, (з текстами), особливо вступ: „Die ukrainisch-weißruthenische Sprachgrenze“, Відень 1945.
38. **Ів. Сидорук**, Як є на правду з тим Поліссям?, тиждневик "Час", Нюрнберг-Фюрт 1948, No. 13 (130) з 28. III., ст. 7.

б) Загальна.

39. **Е. Ф. Карский**, Русская диалектология, Очерк литературного русского произношения и народной речи великорусской (южно- и северновеликорусских говоров), белорусской и малорусской (украинского языка), Ленинград 1924.
 40. **Б. Ольхівський**, Вітер у нетрях (з подорожнього нотатника по Поліссі), літ. журнал „Ми“, кн. IV, Варшава 1935, ст. 23 ff.
 41. **Б. Ольхівський**, Рецензія на книжку: F. A. Ossendowski, Polesie, Poznanь 1934, й: F. A. Ossendowski, W poleskiej dzungli, (повість), Варшава-Львів 1935, літ. журнал „Ми“ кн. V. Варшава 1936, ст. 136 ff.
 42. **L. Boyd**, The Marshes of Pinsk, The Geographical Review XXVI, Нью-Йорк 1936.
 43. **Яр. Рудницький**, Українська мова та її говори, Львів 1937; 2 вид. Грефенгайнхен 1945.
 44. **M. Bürgener**, Pripet-Polessie, Ergänzungsheft Nr 237 zu „Petermanns Mitteilungen (129 бібліогр. позицій!), Gotha 1939 ст. 9, 46, 68 ff., 95 ff.
 45. **Б. Ольхівський**, Полісся й Волинь, тижневик „Наступ“, Прага 1942, No. 23 (ст. 4 f.), No. 24 (ст. 2 f.) і No. 25 (ст. 2 f.).
 46. **Яр. Рудницький**, Нарис з української діалектології, Авґсбург 1946.
-

The Problem of the Ukrainian White Ruthenian Lingual Boundary (Summary)

The first Ukrainian dialectician, K. P. Mykhalchuk, has also been the first to raise the problem of the Ukrainian-White Ruthenian lingual boundary in 1871. From that time there were many research-workers who on their own account tried to find a solution to the problem. There is, however, no general concord of opinion on the „unum principium divisionis“ so that up to now no commonly accepted theory has been brought forth.

The transitory dialects which extend on an area of about 20—60 kilometers are not likely to facilitate a differentiation of the two rather closely related languages — Ukrainian and White Ruthenian.

The difference in the pronunciation of the consonants before the every *e* and original *i* (Ukrainian hard and White Ruthenian soft pronunciation) is considered the decisive criterion on which most scholars base their research.

The Russian scholar of White Ruthenian origin E. Karsky (member of the Academy of Sciences), who devoted his life's work to the researches of the White Ruthenian nation held (1903 and 1917) that the boundary between the two languages goes through the following places: Surazh, Strablya, Bilovezha, Krynycyia, Shereshovo, Pruzhany, Selec', Kartuz'ka-Bereza, Kosovo-Zapily'a, Lyps'ke, Lunyn, Lunynec', Turiv, Petrykiv, Skryhalovo, Mozyr, Skorodne, Lyubech, Ripky, Sedniv, Khrinivka, Kholm and further north of Novhorod-Sivers'kyj.

Almost the same boundary was also established by the best Ukrainian dialecticians Vs. Hancov (1923) and I. Zilyns'ky (1933).

No heed, however, had been paid to the results of scientific researches when the political frontier between the Ukrainian and the White Ruthenian Republics were defined by Soviet Russia. Thus almost 1 1/2 million Ukrainians are separated from their native country.

Das Problem der ukrainisch-weißruthenischen Sprachgrenze.

(Zusammenfassung.)

Das Problem der ukrainisch-weißruthenischen Sprachgrenze wurde erstmalig in der Slavistik durch den Begründer der ukrainischen Dialektologie K.P. Mychaltshuk im Jahre 1871 aufgeworfen. Seit dieser Zeit bemühten sich viele Forscher, diese Frage selbständig zu behandeln. Da aber eine Einigung über „*unum principium divisionis*“ bisher nicht zustande kam, existiert noch keine feststehende Lösung des Problems.

Gewisse Schwierigkeiten bieten dabei auch die Übergangsmundarten, die zwischen den zwei ziemlich nah verwandten Sprachen — wie das Ukrainische und das Weißruthenische — auf ca. 20—60 km sich ausdehnen.

Als entscheidendes Kriterium der Teilung wird von den meisten Forschern die sich mit dieser Frage befaßt haben, die ukrainische *h a r t e* und die weißruthenische *w e i c h e* Aussprache der Konsonanten vor jedem *e* und ursprünglichem *i* anerkannt.

Der russische Gelehrte weißruthenischer Abstammung E. Karskij, der sein ganzes Leben der Erforschung des Weißruthentums widmete, zieht die ukrainisch-weißruthenische Sprachgrenze (1903 und 1917) durch folgende Ortschaften hin: Surazh, Strablja, Bilovezha, Krynycja, Schereschovo, Pruzhany, Selec', Kartuz'ka-Bereza, Kosovo-Zapilja, Lyps'ke, Lunynec', Turiv, Petrykiv, Skryhalovo, Mozyr, Skerodne, Ljubetsch, Ripky, Sedniv, Chrinivka, Cholm, und weiter nördlich von Novhorod-Sivers'kyj. Fast die gleiche Grenzziehung wurde auch von den besten ukrainischen Dialektologen Vs. Hancov (1923) und I. Zilyns'kyj (1933) anerkannt.

Leider stimmt die politische Grenze, die zwischen der Ukrainischen und der Weißruthenischen Republik durch Sowjet-Rußland bestimmt wurde, nicht mit dem Ergebnis der wissenschaftlichen Forschungen überein. Dadurch sind ca. 1 1/2 Millionen Ukrainer von ihrem Mutterland getrennt.

SLAVISTICA

серія неперіодичних публікацій
на теми з слов'янських мов,
літератур, культури, етнографії,
старовини, передісторії слов'ян
тощо, з окремою увагою до про-
блематики слов'янського Сходу.

Головний редактор: проф. д-р Ярослав
Б. Рудницький, професор слов'ян-
ської філології в Українському Віль-
ному Університеті (давніш у Празі,
тепер у Мюнхені)

Досі вийшли:

SLAVISTICA I. Завдання слов'янської фі-
лології й українська сла-
вістика.

” II. В. Чапленко: Українськи
в мові М. Гоголя.

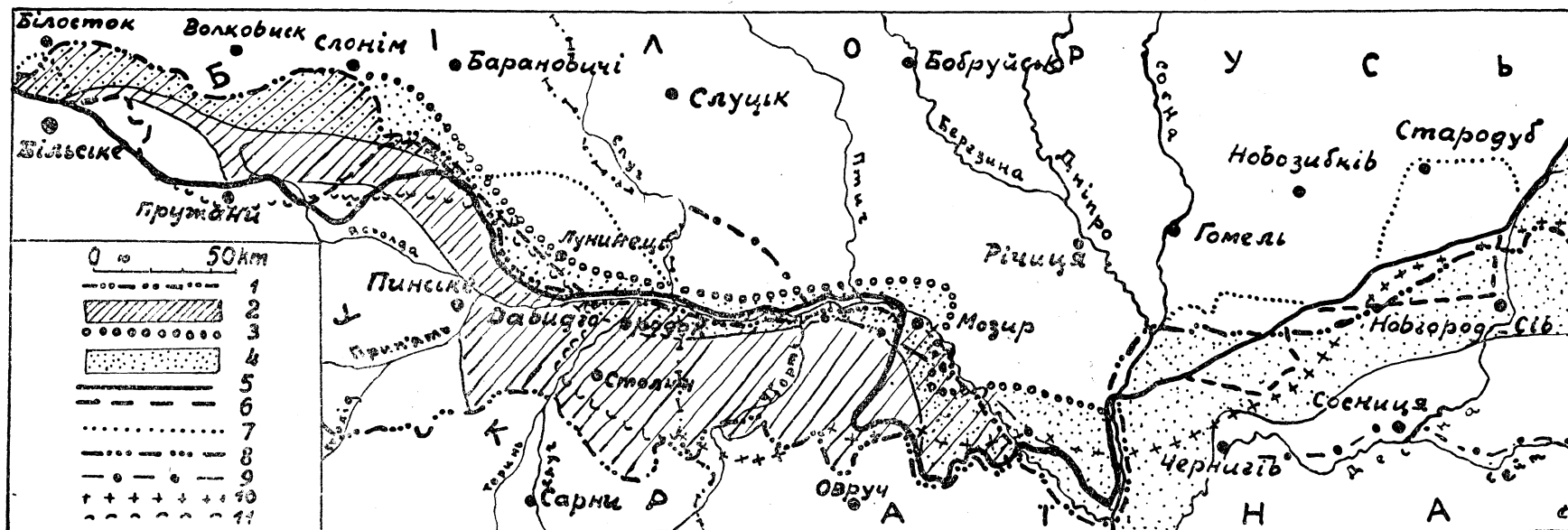
III. Іван Сидорук: Проблема
Українсько - білоруської
мовної межі.

Дальші випуски в підготові.

З а м о в л я т и :

Інститут Слов'янознавства УВАН, Авґсбург,
Сомме-Касерне Бл. IV.

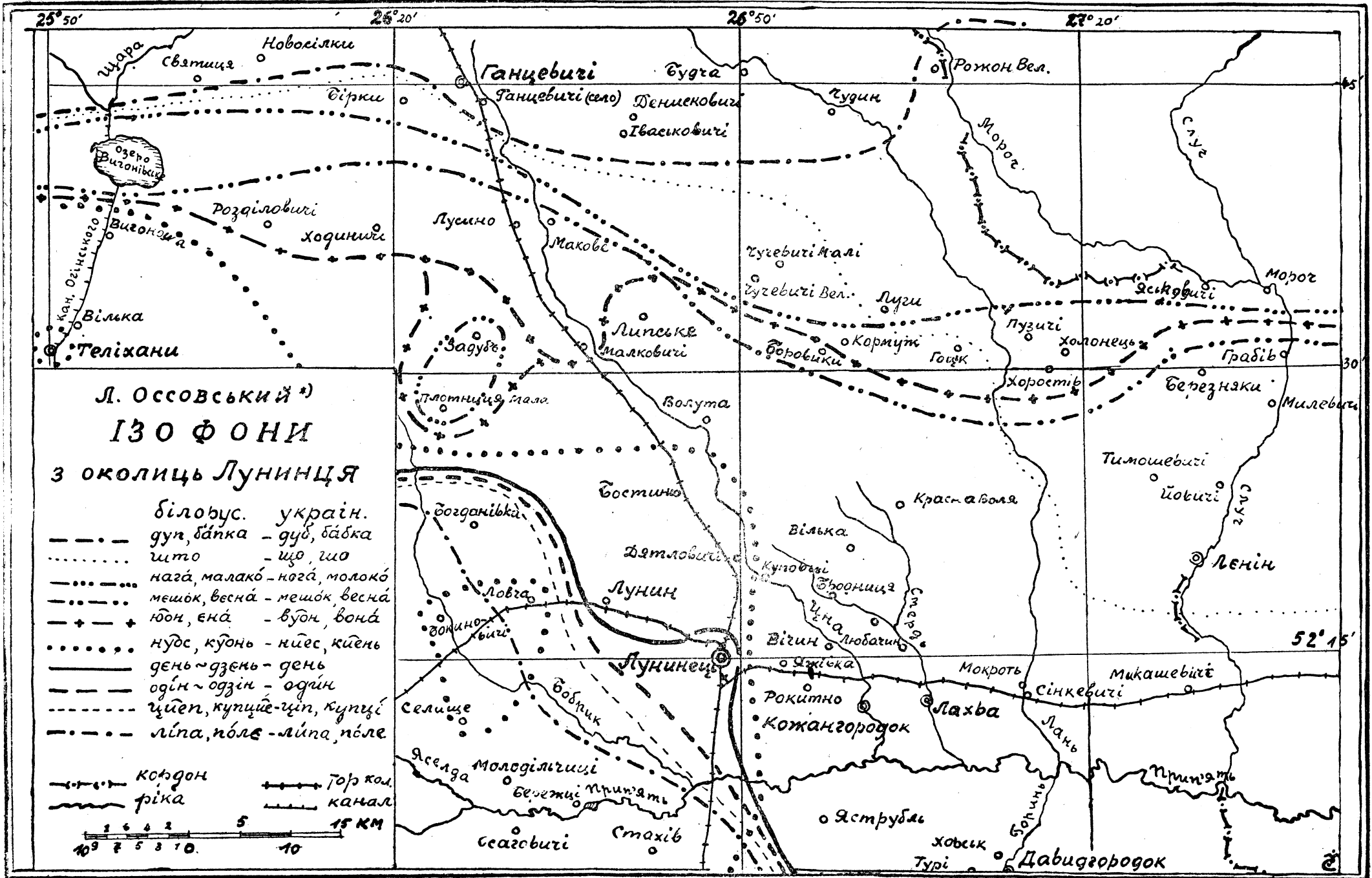
УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКА МОВНА МЕЖА в світлі дотеперішніх дослідів *)

1. Межа К. П. Михальчука з 1871 р. (Труди этн.-стат. експ. вь западно-руський край, т. VII.)
2. Перехідні говори, т. зв. „чорноруські“ після Михальчука (Ор. cit. ст. 496—501)
3. і 1. Межа Н. Н. Дурново, Н. Н. Соколова й Д. Н. Ушакова, членів Моск. Діалект. Комісії з 1914 р. (Опыт діалект. карты рус. языка вь Европѣ) і Дурново з 1927 р. (Введ. в ист. рус. языка I, Вгпо 1927).
4. Перехідні говори за Моск. Діалект. Комісією.
5. Межа Е. Карського з 1917 р. (Этногр. карта бѣлорус. плем.)
6. і 5. Межа Е. Карського (Бѣлор. П) з 1903 р. і Вс. Ганцова з 1923 р. (Зап. Іст.-Філ. Від. УАН, т. IV)
7. і 5. Межа І. Зілінського з 1933 р. Між лінією 7 і 5 перехідні говори (Карта укр. говорів з поясненнями).
8. 5. і 6. Межа Я. Станкевіча (П. т. Balticoslavica, 1936 р.)
9. Півд. межа „акання“ після П. Бузука з 1928 р. (Спроба лінгвіст. геогр. Белор. т. I/1, карта Nr. 1)
10. Півд. межа м'якої вимови *t, d + e, i* за П. Бузуком з 1928 р. (Спроба... карта Nr. 7.)
11. і 5. Межа Л. Оссовського (Zagadnienie językowe Polesia, карта Nr. 1)

*) Це доповнена мною карта Л. Оссовського (Ор. cit. карта Nr. 3).

Д-р. Ів. Сидорук

*) Zag iadnienie jezykowe Polesia, Warszawa 1936, карта № 2.